

Daiva Vaitkevičienė. Ugnies metaforos. Lietuvių ir latvių mitologijos studija. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001. – 206 p.

Kaip šios studijos pristatymo vakare išsitarė profesorius Donatas Sauka, jei aptinki gerą knygą, norisi ją skaityti ne viena kartą, o atsiversti dar ir dar kartą, vis iš naujo. Daivos Vaitkevičienės knyga – būtent iš tokių. Kaip ir dauguma šios autorės tekstų, ji dovanoja tikrą atradimo džiaugsmą: kažkaip lengvai, jaukiai, bet nebanaliai ir nesupaprastinant joje pateikiama daugelis mūsų etninės kultūros, baltiškos pasaulėvokos ir pasaulėjautos aspektų. Papročiuose, kalboje, tautosakoje išsibarstę šio senojo, primiršto pasaulio trupinėliai autorės kruopščiai rankiojami, dėliojami, siejami į vieningą visumą, kurioje, atsidūrę greta vienas kito, sužėri visai naujomis spalvomis ir prasmėmis, atskleiddami koherentišką mitinio pasaulio vaizdą. Tai toji pati „kultūros archeologija“, kurios metodologinį pagrindą ir praktinį pritaikymą bene akivaizdžiausiai mums aprašė ir pademonstravo Algirdas Julius Greimas. D. Vaitkevičienė – talentinga jo mokinė ir sekėja, gebanti struktūrinio-semantinio metodo teikiamų privalumų bei savo puikios mokslinės intucijos (įdomu, ko labiau?) dėka pastebėti ir prakalbinti tuos senosios kultūros faktus, kurie lieka nebylūs ar menkai ką sakantys netgi dažnam jų tyrinėtojų, ne vienerius metus galvą prie tų pačių dalykų laužiusiam.

Ši studija renčiama ant tvirto teorinio pamato: remdamasi C. Lévi-Strausso, R. Barthes'o, C. Calame'o, R. Jakobsono, P. Ricoeuro ir kt. mokslininkų darbais, jos autorė trumpai apibrėžia mitinės metaforizacijos procesą (panašiu *metaforų* principu konstruojama ir

poezija, tik joje paradigminiai santykiai atskleidžia ne vien turinio, bet ir raiškos planė) bei savo studijų objektą – „figūratyvinę ugnies erdvę, t. y. metaforinių, tarpusavyje susijusių vaizdinių tinklą, botaninėmis, astronominėmis, zoologinėmis, medicininėmis ir kitomis formomis perteikiančią mitinės ugnies turinį“ (p. 10–11). Tai reikštų, jog autorė domina ne pats ugnies fenomenas (liepsna, kibirkštys, dūmai, židinio, aukuro ugnis ar pan.), o būtent metaforinės jos formos: raudonspalvės figūros (*rozė, boružė, meškaugė, kraujas*), spindintis *auksas*, sūri *druska*, karštos pulsuojančios *vošys*, juodos kaip suodžiai *karpos* ir t. t. (p. 12). Toks analizės objekto pasirinkimas mūsų tradiciškam mitologijos mokslo supratimui dar gana neįprastas. Tas pats D. Sauka kaip išskirtinį D. Vaitkevičienės tyrimų bruožą paminėjo tai, kad ji visiškai atsisako etimologijų, tuo sudarydama sąlygas laisviau skleistis minčiam. Galima dar pridurti, kad studijos autorė faktiškai atsisako ir mums įprasto lyginimo (išskyrus latvių duomenis, beje, jos pasitelkiama irgi ne kaip lyginamoji medžiaga, o „lygiomis teisėmis“ su lietuviškais, – kaip bendros baltiškos mitologinės sistemos dalis), neatriboja sinchronijos ir diachronijos (antra vertus, tai galėtų būti suprantama ir kaip darbo trūkumas, nors skaitant studiją šitai visiškai nekliūva), visokios „žanrinės“, rūšinės ir pan. nagrinėjamos medžiagos gradacijos. Ji mano, kad struktūrinę-semantinę rekonstrukciją galima vaisingai derinti su lyginamosios mitologijos pateikiamais modeliais (antai ir

A. J. Greimas rėmėsis Georges'o Dumézilio teorija). O lietuvių ir latvių mitai, autorės nuomone, turi bendrą figūratyvinių vaizdinių fondą, kuris tik skirtingai išlikęs: pavyzdžiui, latvių mitinės dainos teikia daug informacijos apie Saulę, Saulės dukrytes, Dievo sūnelius ir pan., tuo tarpu lietuvių tradicijoje ryškesni kiti mitiniai aspektai. Tačiau tai, tvirtu D. Vaitkevičienės įsitikinimu, dar toli gražu nereiškia, kad „soliarinė mitologija“ lietuviams nebuvusi svarbi (kaip teigė, sakykim, Jonas Balys, postulavęs didesnę „lunarinio kulto“ reikšmę lietuvių kultūroje). Tad studijos autorė angažuojasi mėginsianti „derinti dvi metodologines pozicijas: lyginamosios mitologijos ir vidinės koherencijos principus“ (p. 21). Panašų vaisingą derinį, pasak jos, mato V. Ivanovo, V. Toporovo, T. Civjan ir kai kurių kitų tyrinėtojų darbuose, kur koreliuojami baltų ir slavų mitologijos duomenys. Ji pati baltų kultūrai būdingiems metaforizacijos bruožams išryškinti renkasi lietuviškos ir latviškos medžiagos derinimą. Priekabiam skaitytojui galėtų kilti abejonių, ar nevertėtų įvesti ir slaviškų duomenų, bent jau paimtų iš rytų slavų arealo, ir ar tikrai kalbinė bei genetinė latvių ir lietuvių giminytė tokia pat akivaizdi ir mitinių vaizdinių lygmenyje? Juo labiau kad toliau, cituodama A. J. Greimą, studijos autorė rašo, jog, „atsižvelgiant į vidinės koherencijos principą, [jos tyrinėjimų] rezultatai turėtų būti vertinami kaip hipotetiniai, kurių verifikacijos kriterijai yra „tik jų tarpusavė koherencija ir jų eventuali falsifikacija, hipotezes sugriaunant naujų, jomis neišaiškinamų arba joms prieštaraujančių faktų įvedimu“ (p. 21). Tokia pati save tikrinanti sistema neišvengiamai kelia įtarimų (o ką, jei minėtieji faktai slypi kaip tik baltarusiškuose arba kad ir latviškuose, bet pro autorės akis praslydusiuose duomenyse?!). Tačiau teisybės dėlei reikia pasakyti, kad D. Vaitkevičienės surinkta medžiaga tikrai yra gana gausi ir įvairi, ir autorė ja meistriškai operuoja, vienos srities duomenų spragas bemat užkamšydama iš kitos srities paimta informacija ir tokiu būdu pateikdama mums rišlų, nuoseklų, stačiai užburiantį baltų mitinio pasaulio vaizdą. Šiuo

atžvilgiu jos propaguojamas „derinimo“ principas tikrai atrodo pasiteisinęs.

Sekdama A. J. Greimu, mitologiją ji supranta kaip sistemą, besireiškiančią įvairiomis kultūrinio gyvenimo formomis: mitais, folkloru, magija, liaudies medicina, kulinariniais receptais ir t. t. Tad jos tyrimų medžiaga gali būti praktiškai viskas, kas teikia informacijos pasirinkto semantinio universumo analizei. Vis dėlto, tiriant mitines ugnies raiškas, iš gausios kultūrinės medžiagos jai atrodo parankiausia naudotis tautosakos ir kalbos duomenimis, nes istoriniai duomenys šiuo atžvilgiu esą labai neišsamūs (p. 29–30). Glaustai aptardama įvairių tautosakos rūšių teikiamas galimybes mitologinei rekonstrukcijai, D. Vaitkevičienė neakcentuoja atskirų folklorinių žanrų specifikos. Tarkim, ji visiškai nekelia aktualios pasakos ir mito santykių problemos, kurią skirtingi tyrinėtojai sprendžia labai nevienodai: vieni pasaką šiuo atžvilgiu laiko lygiaverte sakmei, kiti linę apskritai ignoruoti pasakas kaip nepatikimą mitinės informacijos šaltinį. D. Vaitkevičienė savo studijoje pasakomis, tiesa, remiasi negausiai (kiek labiau eksploatuojamas AT 804A tipo siužetas apie du pupos stiebu į dangų įsiropštusius senukus) ir, matyt, pasikliauja savo gebėjimu atsijoti grūdus nuo pelų, t. y. patikimą mitinę informaciją atskirti nuo „pasakiškų pramanų“. Nors antra vertus, stebint jos knygoje (at)kuriamą mitinį pasaulio vaizdą, nejučiomis tenka suabejoti, ar tradicinėje kultūroje, kur viskas šitaip glaudžiai susiję, susipynę, sukibę į vieningą sistemą, apskritai kas nors gali būti traktuojama kaip grynas „prasimanymas“, turintis vien pramoginę ar kokią kitokią „neesminę“ funkciją. Matyt, visi tokio pobūdžio bandymai kabinėtis kitokiu metodologiniu „bagažu“, iš anksto pasmerkti žlugti, ir ši vidinės koherencijos principu pagrįsta sistema iš tiesų tik pati save tegali sugriauti.

Belieka žavėtis, kaip grakščiai ir (iš pažiūros!) lengvai, nelyginant tiedu pasakos senukai, pupos stiebu užkopę į dangų, autorė aukštyn ir žemyn tarsi laipteliais keliauja figūratyvinių pavidalų pakopomis, susiedama ir

iš kibirkšties pasiliejančias marias, ir akmenį skeliančias našlaičių ašaras, ir žaibą su lietum, ir keliaujančius ežerus, ir gaudžiančias bites bei maurojančius jaučius, ir žibančių sidabrinę rasą bei „piniginį“ Saulės lietų, ir dar daugybę nesuskaičiuojamų mitinių metaforinių figūrų, daugiausia priklausančių sakralinei Saulės ir Perkūno sferai. Beje, D. Vaitkevičienė ne tik nestokoja drąsos suabejoti daugelio mitologijos mokslo autoritetų pripažintais teiginiais (pvz., dangaus Dievo ir Perkūno atskyrimu baltų religijoje), bet ir randa argumentų savo abejonėms pagrįsti.

Bene įdomiausias ir mitologiškai prasmingiausias jai atrodo dviejų opozicinių mitinių materijų – *ugnies* ir *vandens* – dermės. Tiesą sakant, skyrius apie vandenį jos studijoje toks platus ir svarbus, kad norėtusi pakoreguoti net knygos pavadinimą – ar ne tiksliau būtų ją pavadinti „Ugnies ir vandens metaforos“? Ypač daug dėmesio skiriama „dviem daugiareikšmiams mitiniams fenomenams: *perkūnijai* (žaibo ir lietaus deriniui) ir *saulei šviečiant lyjančiam lietui*. Šie mitiniai deriniai

vertintini kaip ypatingo sakralumo manifestacijos“ (p. 87). Jų svarba iš dalies grindžiama ir ypatingo Saulės bei Perkūno sakralumo postulavimas, o šie du dievai, reguliuodami daugelį žmonių gyvenimo sričių bei patys sukdami amžinąjį gyvybės ir mirties, dausių ir paskandų, gimimo ir nykimo bei nuolatinio atsinaujinimo ratą, D. Vaitkevičienės studijos rėmuose kažkaip nejučiomis, be ypatingo vargo priverčia mus patikėti, jog reinkarnacijos idėja baltams tikrai nebuvusi svetima: „Vėlės guldymas į lopšį ir jos (at)gimimas – taip pat kaip Saulės nusileidimas ir iškilimas iš mirties karalystės – rodo ciklinį žmogaus gyvenimo ir mirties supratimą“ (p. 155).

Ši studija – tai be galo graži, nuosekli, metodo ir mokslinės argumentacijos atžvilgiu beveik nepriekaištinga, o sykiu ir labai poetiška knyga, kurią paprasčiausiai malonu skaityti. Tartum tos opozicinės vandens ir ugnies materijos, joje puikiai dera blavius mokslininkės požiūris ir begalinė meilė baltiškajai kultūrai. Kurgi tokios knygos nesinorės imti į rankas – ir tikrai ne vienažart...

Lina Būgienė

Lietuvių liaudies dainynas, t. 16: Humoristinės-didaktinės dainos. Dainos apie girtuoklystę. Parengė Jurgita Ūsaitytė. Melodijas parengė Jūratė Gudaitė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002. – 904 p.

Panašu, kad vėlyvojo liaudies dainų klotė leidyba įsibėgėja. Tai liudija jau šešioliktas Lietuvių liaudies dainyno tomas, skirtas vienai humoristinių-didaktinių dainų grupei – dainoms apie girtuoklystę. Prie jo dirbta kolektyviai: Jurgitos Ūsaitytės ir dar šešto kolekto, parengusių po keletą ar keliolika dainų tipų. Pagrindinė tomo rengėja J. Ūsaitytė prie šių dainų atėjo kad ir atsitiktinai, bet jau turėdama leidybos darbo patirties, įgytos rengiant keturioliktą Dainyno tomą. Ji baigė tvarkyti šio teminio dainų skyriaus tekstus Lietuvių liaudies dainų kataloge, parengė bei aprašė daugumą šešioliktame tome skelbiamų dainų tipų, koordinavo talkininkų darbą. Taigi galima kalbėti ne tik apie parengtą Dainyno

tomą, bet ir apie dar vieno Katalogo skyriaus sutvarkymą.

Pristatomos dainos klasifikuojamos teminiu pagrindu. Ir Kataloge, ir knygoje tekstai suskirstyti į dvylika skyrių, pavadintų lakoniškais apdainuojamos situacijos nusakymais („Išvoliojo purvynėlį“, „Muša pačią, vaikų“, „Pati ieško vyro karčemoj“, „Darbo nedirba, karčemoj geria“ ir pan.). Siužetinėms dainoms, nesaistomoms jokių kitų ryšių, tai labai vykęs sprendimas.

Jau pratarinėje nurodoma, kad „tome pristatoma liaudiškos ir individualios kilmės dainų šia tema visuma“ (p. 5). Pagrindinės parengėjos į ją pasižiūrėta gana plačiai. Tvarstant Katalogą į skyrių įtrauktos ir kai kurios